

SVEUČILIŠTE U ZAGREBU
FILOZOFSKI FAKULTET
ODSJEK ZA ZAPADNOSLAVENSKE JEZIKE I KNJIŽEVNOST
KATEDRA ZA POLJSKI JEZIK I KNJIŽEVNOST

Barbara Škvorc

**KROZ PUSTINJU I PRAŠUMU HENRYKA SIENKIEWICZA
IZ PERSPEKTIVE KOLONIJALNE KRITIKE**

Diplomski rad

Mentor: dr. sc. Dalibor Blažina

Zagreb, 2018.

Sadržaj

1. Uvod.....	3
2. Život i stvaralaštvo Henryka Sienkiewicza.....	5
2.1. Sienkiewicz i Afrika.....	8
2.2. <i>Kroz pustinju i prašumu</i>	10
2.2.1. Stasio i Kali.....	11
3. Afrika u Sienkiewiczzevo doba.....	12
3.1. Kolonizatori vs. kolonizirani.....	13
3.2. Mahdijev ustanak.....	14
4. Kolonijalni elementi u romanu <i>Kroz pustinju i prašumu</i>.....	15
4.1. Motivi kolonizacije Afrike.....	17
4.2. Kolonijalna, postkolonijalna i politički ispravna interpretacija romana.....	19
4.3. Ropstvo u Africi.....	21
4.4. Kršćanstvo vs. islam vs. poganstvo.....	22
4.5. <i>Kroz pustinju i prašumu</i> kao bajka.....	24
5. Identifikacija Poljaka.....	25
4.1. Poljaci kao kolonizatori.....	26
4.2. Poljaci kao Buri.....	29
6. Koja je Sienkiewiczzeva poruka?.....	30
7. Zaključak.....	31
8. Literatura.....	32

1. Uvod

Henryk Sienkiewicz bio je najistaknutiji poljski književnik druge polovice 19. stoljeća. Živio je u iznimno bolnom razdoblju poljske povijesti. Poljska u njegovo vrijeme nije postojala kao država jer je od 1772. godine bila podijeljena između Rusije, Pruske i Austrije. Poljaci koji su bili u pruskom i ruskom dijelu nekadašnje Poljske najgore su prošli jer su ih okupatori htjeli porusiti odnosno ponijemčiti. Na taj bi način Rusi i Nijemci zauvijek osigurali svoju vladavinu poljskim područjem. Provodili su represivnu politiku, pokušavali uništiti nacionalnu svijest, jezik te tradiciju. Nametnuli su Poljacima svoju administraciju i zakone, iskorištavali prirodna bogatstva i radnu snagu.

Poljaci su nakon Siječanjskog ustanka 1863. gotovo izgubili sve nade u nacionalno oslobođenje i ujedinjenje Poljske. Morali su stvoriti novi program kako bi vratili svoju državu, a plan je bio da Poljska najprije mora steći snažan gospodarski položaj i tek će onda imati šanse u borbi protiv okupatora. U to je vrijeme nastalo novo razdoblje – pozitivizam. Glavni ciljevi pozitivizma bili su obrazovanje i napredak, a smatrali su kako je nepotrebno da Poljaci odlaze u progonstvo ili žrtvuju svoje živote. Svoje ideje širili su u časopisima i novinama. Varšavsko sveučilište odigralo je važnu ulogu u povijesti pozitivizma, a Henryk Sienkiewicz bio je među najznačajnijim piscima prve pozitivističke generacije.

Sienkiewicz se cijeli svoj život pisanjem borio protiv osvajača. Svojim povijesnim romanima borio se protiv ruskih i pruskih djelovanja te podsjećao kako poljski narod nije zaboravio svoju domovinu. Pisao je da roman treba krijepti i oplemenjivati život, a ne ga potkopavati i blatiti. Objavljivao je i u ruskim i pruskim novinama i to je također bio način borbe za ujedinjenje Poljske. Njegov se književni program stoga sastoji od dvije komponente: nacionalne, u kojoj govori o borbi za nezavisnost države te moralne, u kojoj se jasno prepoznaje odanost kršćanskim načelima.

Njegovo djelo *Kroz pustinju i prašumu (W pustyni i w puszczy)* piščev je jedini roman za djecu i mladež. U romanu se može prepoznati da je Sienkiewicz na strani Engleza, odnosno kolonizatora. Prikazuje Mahdija kao tiranina, a ne kao borca za oslobođenje afričkih naroda od kolonijalnog ropstva. Neobična je činjenica da se Sienkiewicz cijeli život borio za slobodu svoje države, a nije razumio da afrički narodi isto tako žele slobodu svojih država. Unatoč tome djelo je u trenu bilo prepoznato i priznato kao klasik poljske dječje literature.¹

¹ D. Težak, *Pisanjem protiv osvajača*, s. 483-485

„Każde dziecko wie, że bwana kubwa to pan wielki, simba kufa znaczy lew zabity, a nyama – zwierzyzna, mięso. Tyle po suahilijsku rozumie każde polskie dziecko, ponieważ każde czytało „W pustyni i w puszczy“. Tak było, kiedy ja byłem dzieckiem, mam nadzieję, że tak jest i tak pozostanie.“² Ovaj citat dokazuje da se ritual čitanja knjige *Kroz pustinju i prašumu* prenosi s generacije na generaciju. Knjiga je niz godina bila bestseller jer je sudjelovala u procesu sazrijevanja mladih Poljaka. Stoga ju možemo promatrati kao vrijedan izvor povijesne refleksije na transformaciju kolektivne sudbine i individualnog sjećanja. Pripovijedanje i likovi specifični su mediji egzotizma i tuđine. Roman *Kroz pustinju i prašumu* djelo je za mlađe čitatelje, ali istovremeno djelo za odrasle. Junaci romana su djeca koja bez pomoći odraslih rješavaju probleme u svijetu odraslih.³

U svom diplomskom radu želim prikazati određene kolonijalne aspekte skrivene u romanu *Kroz pustinju i prašumu* Henryka Sienkiewicza te kritiku zbog takvog načina pisanja. U prvom dijelu diplomskog rada prikazani su život i stvaralaštvo jednog od najvećih poljskih književnika te njegova povezanost i veliki interes za Afriku. Osim toga, predložena je situacija u Africi za vrijeme njegova stvaralaštva, odnosno za vrijeme vrhunca europskog kolonijalizma u Africi. U drugom dijelu diplomskog rada bavim se svim kolonijalnim elementima koje možemo pronaći u knjizi, a koji su također bitni za shvaćanje kolonijalne situacije u ono vrijeme. Riječ je o glavnim motivima, željama i aspiracijama kolonizatora, ropstvu te nadmoći bijelog čovjeka nad ostalim, „divljim“ narodima. Nadalje objašnjavam zašto je djelo zamišljeno kao roman za djecu i mladež te zašto ima elemente bajke. U zadnjem dijelu nalaze se različita objašnjenja za identifikaciju Poljaka najprije s kolonizatorima, a kasnije s narodima koji su kolonizirani.

² A. Klominek, *Ogniem i mieczem w pustyni i w puszczy*, Wrocław 1991.

³ J. Axer, *Zamiast wstępu. Lektura nostalgiczna – lektura elitarna*, str. 9

2. Život i stvaralaštvo Henryka Sienkiewicza

Henryk Sienkiewicz rođen je 5. svibnja 1846. godine na istoku današnje Poljske u selu Wola Okrzejska. Ubrzo nakon njegova rođenja cijela se obitelj morala preseliti u Varšavu zbog financijskih razloga. Obitelj je bila plemićkog podrijetla. Henrykov otac, Józef Sienkiewicz, aktivno je sudjelovao u borbama za poljsku neovisnost i zbog toga u njegovim književnim djelima dominira snažan domoljubni element. Ljubav prema povijesti i pisanju naslijedio je od majke, Stefanie Cieciszowske, koja je također voljela pisati poeziju za svoje najdraže. S majčine strane bio je u rodu s mnogim važnim poljskim književnicima. Poljska romantičarska pjesnikinja Jadwiga Łuszczewska bila je njegova rođakinja u drugom koljenu, Joachim Lelewel, poznati književni historičar u razdoblju poljskog romantizma i borac za slobodu Poljske, također je bio njegov rođak. Njegov nećak, Ignacy Chrzanowski, radio je kao profesor povijesti književnosti, a kasnije je ubijen u koncentracijskom logoru *Sachsenhausen*.

Sienkiewiczov interes za književnost i povijest počeo je veoma rano. Kao dječak u rodnoj je kući imao bogatu knjižnicu u kojoj je čitao najpoznatije poljske i svjetske autore te klasike. Posebno su ga interesirala djela iz doba tzv. zlatne poljske književne prošlosti (iz 16. i 17. stoljeća). U školi je bio prosječan učenik, iz nekih je predmeta jedva dobio prolaznu ocjenu, no iz poljskog jezika i povijesti uvijek je imao najbolje ocjene. Posebnu pažnju i interes pokazivao je za Homerova, Shakespeareova te Voltaireova djela. Nekoliko je puta promijenio srednju školu, a nakon što je napustio treću u nizu, radio je kao učitelj i odgojitelj na seoskom imanju. Tek je kasnije položio završni ispit i upisao Pravni fakultet. Najprije je studirao pravo, nakon toga medicinu, a na kraju se ipak odlučio za studij filologije koji također nije uspio završiti. Prvi njegov roman *Utaman (Na marnie)* govori upravo o studentskome životu. Od 1872. do 1887. godine objavljuje kratke satirične tekstove i piše feljtone za novine „Gazeta Polska“, a od 1874. uređuje literarne stranice časopisa „Niwa“.⁴

Od 1876. do 1878. godine boravi u Americi. Tamo je sa skupinom umjetnika, koju je predvodila popularna glumica Helena Modrzejewska, želio osnovati falanster. Putujući Amerikom radio je kao dopisnik novina „Gazeta Polska“ i pisao o svojim iskustvima u SAD-u, koja su kasnije objavljena u *Pismima s putovanja po Americi (Listy z podróży do Ameryki)*. Tamo je napisao 1877. godine i novelu *Slike sa sela (Szkice węglem)* koja opisuje život poljskog intelektualca u zapuštenoj provinciji. U Kaliforniji je kupio imanje s narančama, no

⁴ A. Nofer, *Henryk Sienkiewicz*, str. 5-17

nakon nekog vremena shvatio je da to nije odgovarajući način života za jednog umjetnika te napušta zajednicu. Vraća se u Europu u ožujku 1878. godine, najprije boravi u Parizu, gdje piše kratke priče o američkim Indijancima, a godinu poslije odlazi u Italiju. Tamo je napisao nekoliko pripovijedaka te dobio ideju za jedan od njegovih najpoznatijih romana, *Quo vadis*, koji je napisao tek petnaestak godina kasnije.⁵

Zanimljiva činjenica iz Sienkiewiczeva života je ta da su se sve žene s kojima se zaručivao i ženio zvale Maria. Ženio se tri puta. Za vrijeme prvog braka objavljuje jedno od svojih najljepših djela pod imenom *Svjetioničar (Latarnik)* te postaje glavnim urednikom konzervativnih novina „Słowo“. Godine 1884. objavljuje svoj prvi povijesni roman *Ognjem i mačem (Ogniem i mieczem)*. U romanu su opisani događaji poput velike pobune ukrajinskih Kozaka te stvaranja Zaporožke Republike koja se odcijepila od Poljsko-Litavske Unije predvođene Poljacima. Budući da je Sienkiewicz ovim romanom doživio ogroman uspjeh, nastavio je pisati povijesne romane, poznate pod imenom *Trilogija (Trylogia)*. Drugi i treći dio spomenute *Trilogije* čine *Potop* (1886.) i *Pan Wołodyjowski* (1888.). U tim se romanima govori o Poljskoj u 17. stoljeću prikazujući vrijeme vladavine Jana Kazimierza, protupoljski oslobodilački ustanak Ukrajinaca pod vodstvom kozačkog atamana Bohdana Chmielnickog te švedsku najezdu. Osim povijesnih događaja djela sadrže elemente ljubavnog i pustolovnog romana. Junaci romana u različitim situacijama dokazuju svoju plemenitost, odvažnost te vjernost i iz tog su razloga čitatelji bili oduševljeni njegovim povijesnim romanima. Godine 1890. objavljuje društveni roman *Bez dogme (Bez dogmatu)*, a krajem godine odlazi na putovanje u Afriku. Svoje afričke događaje i impresije objavljuje iste godine u *Pismima iz Afrike (Listy z Afryki)*.

Godine 1896. Sienkiewicz objavljuje jedan od svojih najpoznatijih romana, *Quo vadis*, koji je ubrzo nakon objavljivanja postao svjetski bestseller. *Quo vadis* govori o počecima kršćanstva u Rimu za vrijeme Nerona. Četiri godine kasnije objavljuje *Križare (Krzyżacy)*, roman o događajima s početka 15. stoljeća, zbog kojih je došlo do bitke kod Grunwalda 1410. godine. Sienkiewicz je u to vrijeme već slavan pisac i u mnogim je gradovima obilježena 25. godišnjica njegova stvaralaštva, a nacionalnim je doprinosom skupljeno toliko sredstava da mu je kupljen zamak Oblęgorek u znak nacionalne zahvalnosti. Nakon toga uslijedio je još jedan bitan događaj u njegovom životu. Henryk Sienkiewicz dobio je 10. prosinca 1905.

⁵ J. Kulczycka-Saloni, *Henryk Sienkiewicz*, str. 17-26

godine Nobelovu nagradu za književnost i tako je zauvijek ušao u povijest svjetske književnosti kao jedan od najpoznatijih poljskih i svjetskih književnika svog doba.⁶

Zahvaljujući slavi i popularnosti, Sienkiewicz je imao kontakte po cijeloj Europi. Osim toga, na svoj je način pomagao u borbi za poljska prava. Nakon što je u poljskim školama zabranjeno održavanje nastave na poljskom jeziku, objavio je u Petrogradu otvoreno pismo o reformi obrazovnog sustava. Dvije godine kasnije napisao je pismo Kaiseru Wilhelmu prikazavši reformu obrazovnog sustava kao njemačku sramotu. Za vrijeme trajanja revolucije radnika 1905. godine napisao je društveno-politički roman *Virovi (Wiry)* u kojem je iznio svoje mišljenje o revoluciji. Godine 1912. objavio je svoj jedini roman za djecu *Kroz pustinju i prašumu*.

Posljednji veliki povijesni događaj u Sienkiewiczzevu životu bio je Prvi svjetski rat. Početkom rata boravio je u Beču, a nakon toga otišao u Vevey u Švicarsku. Tamo se bavio humanitarnim radom, promidžbenom djelatnošću u korist Poljske i organizirao Odbor za pomoć žrtvama rata u Poljskoj. U to je vrijeme pisao povijesni roman *Legije (Legiony)* koji nije uspio dovršiti. Umro je 15. studenoga 1916. godine u Veveyu od srčanog udara. Njegovi posmrtni ostaci preneseni su 1924. godine u Varšavu i pohranjeni u katakombama katedrale Svetog Ivana.⁷

⁶ D. Težak, *Svjetska slava Henryka Sienkiewicza*, str. 493

⁷ A. Nofer, *Henryk Sienkiewicz*, str. 378

2.1. Sienkiewicz i Afrika

Sienkiewicz se uvijek zanimao za Afriku. Prvi dokaz potječe iz 1879. godine u obliku pisama Jadwigi Janczewskoj iz Venecije, a zadnji iz 1912., kao reakcija na recenziju knjige *Kroz pustinju i prašumu*. Sienkiewiczova književna baština o Africi nastajala je više od 35 godina. Milewski je tu baštinu podijelio u četiri kategorije: privatnu korespondenciju, publicistiku i dvije knjige – *Pisma iz Afrike* i *Kroz pustinju i prašumu*. Obujam prve kategorije je teško odrediti. Očuvano je više od 14 000 njegovih osobnih pisama u razdoblju od 1875. do 1916. godine, no procjenjuje se da je to samo 32% sveukupnih osobnih pisama koja su napisana. Mnogo toga uništeno je u Drugom svjetskom ratu. U drugoj kategoriji nalaze se njegovi prvi novinski članci iz 1881. i 1882. godine, recenzije te pretisci prvih izdanja knjiga u fragmentima. Treću i četvrtu kategoriju Sienkiewiczove književne ostavštine čine već spomenute knjige. *Pisma iz Afrike* iz 1893. godine opisuju u obliku reportaže njegovo putovanje u Afriku. Djelo je napisano novim tipom dokumentarizma, tipičnim za tekstove s kraja 19. stoljeća. U romanu *Kroz pustinju i prašumu*, romanu za mladež, prikazana je Sienkiewiczova vizija Afrike sa zanimljivom i napetom fabulom. Njegovu afričku ostavštinu možemo povezati s opčinjenošću Afrikom. Ta fascinacija tuđim, nepoznatim bila je prisutna u poljskoj i zapadnoeuropskoj kulturi u vrijeme moderizma. Iako je puno europskih intelektualaca pokazivalo averziju prema Africi, ona je ipak igrala bitnu ulogu u europskoj kulturi i književnosti. Pored ostalih, tom su se tematikom bavili Joseph Conrad, koji je u djelu *Srce tame* (*Heart of Darkness*) opisao svoja iskustva kao kapetan riječnog broda u Kongu, te Bolesław Prus, autor *Faraona*.⁸

Prvi susret Sienkiewicza s Afrikom zbio se 30. prosinca 1890. godine kada je putovao na Crni kontinent brodom *Rawenna* u Kairo. Zahvaljujući slikaru Henryku Siemiradzkom⁹, koji je imao dobre kontakte u Rimu, dobio je pisma preporuke talijanske vlade i konzulata. Ta pisma uvelike su mu olakšala put u Egipat, Massawe, Zanzibar i središte Afrike. Kardinal Charles Lavigerie, osnivač reda Bijele braće, misionar u Africi i organizator Udruge borbe protiv trgovine ljudima, poslao je pismo afričkim misionarima kako bi Sienkiewiczu olakšali putovanje. Preporuke su mu također dali William Arthur White, engleski konzul u Zanzibaru, i Herman Wissman, njemački guverner u Istočnoj Africi.

Želju za putovanjem u Afriku Sienkiewicz je pronašao u putopisu Stefana Szolca Rogozińskiego, organizatora i sudionika različitih putovanja u Afriku. Na prvom putovanju

⁸ J.J. Milewski, *Obraz Afryki w spuściznie Henryka Sienkiewicza – refleksje historyka*, str. 225-229

⁹ poljski slikar u Rimu

dospio je brodom „Łucja Margorzata“ do Kameruna. U ekspediciji je sudjelovao i Leopold Janikowski, poznati sakupljač flore i faune te etnografskih predmeta u Africi. Varšavski tisak objavio je opsežne informacije o njegovim putovanjima i Sienkiewicz je odlučio da će ih pažljivo slijediti. Put književnika opisan je u *Pismima iz Afrike*, tiskan u novinama „Kurier Warszawski“ od 1891. do 1892. godine. Prema *Pismima iz Afrike* književnik je nakon višednevnog boravka u Kairu u siječnju 1891. godine i višesatnog boravka u Port Saidu došao do Sueza, zatim do Zanzibara i nakon toga do Adena. Putovanje je nastavio prema Bogamoyo i nakon toga u središte Afrike, no tamo je obolio od malarije. S visokom temperaturom i uz puno napora vratio se u Mogamoyo, odakle je otputovao brodom u Kairo. U Kairo se vraća i polovicom travnja 1891. godine.¹⁰

U Africi je boravio nepuna četiri mjeseca – dva tjedna u sjevernom Egiptu, dva tjedna na brodu na istočnoj obali Afrike, dva tjedna u Zanzibaru i oko tri tjedna u pohodu u unutrašnjost kontinenta. Za vrijeme tog putovanja dvaput je teško obolio od malarije, bio je fizički iscrpljen i prema vlastitim riječima, u lošem psihičkom stanju.¹¹

Osobni kontakti u Africi Sienkiewicz su uvelike pomogli i tijekom pisanja romana *Kroz pustinju i prašumu* koji je označen kao roman za mladež. Tu je odluku donio 1909. godine, a dokaz tome je pismo Wandu Ulanowskoj¹² na Badnjak 1909. godine. Roman je objavljivao u fragmentima u novinama „Kurier Warszawski“. Prvi dio izašao je u rujnu 1911. godine, dok je u obliku tiskane knjige objavljen u Varšavi, u nakladničkoj kući „Gebethner i Wolff“ godine 1912. Knjiga je bila veoma uspješna što dokazuje činjenica da su prva izdanja bila brzo rasprodana, a potražnja za knjigom i dalje je vrlo velika.¹³

¹⁰ M. Bokszczanin, *O pisaniu W pustyni i w puszczy na podstawie listów Henryka Sienkiewicza*, str. 393

¹¹ J.J. Milewski, *Obraz Afryki w spuściznie Henryka Sienkiewicza – refleksje historyka*, str. 230

¹² kći Bolesława Ulanowskog, profesora prava na Jagiellońskom sveučilištu i tajnika Umjetničke Akademije. Sienkiewicz je započeo kontakt s njom kada je imala samo 8 godina i održavao ga do kraja svog života.

¹³ M. Bokszczanin, *O pisaniu W pustyni i w puszczy na podstawie listów Henryka Sienkiewicza*, str. 394

2.2. Kroz pustinju i prašumu

Roman *Kroz pustinju i prašumu*, objavljen 1912. godine, danas pripada svjetskoj klasičnoj književnosti za djecu i mladež. U izjavama mnogih recenzenata i filologa nazvan je umjetničkim djelom za mlade čitatelje. Njegovu popularnost potvrđuju i mnoga izdanja poljskih nakladničkih kuća, kao i iznimno mnogo prijevoda na strane jezike. Veliku popularnost među čitateljima *Kroz pustinju i prašumu* potvrđuju i književne reference u djelima ostalih književnika te polemički tekstovi. Godine 1933. objavljen je nastavak romana pod naslovom *Povratak u Afriku* (*Powrót do Afryki*) autorstva Wojciecha Samboryja.¹⁴

Roman *Kroz pustinju i prašumu* govori o dvoje mladih prijatelja, o četrnaestogodišnjem Poljaku Stasiu i osmogodišnjoj Engleskinji Nell. Radnja romana odvija se krajem 19. stoljeća, točnije 1885. godine. Stasia i Nell u Sudanu su oteli pobunjenici muslimanskog svećenika Mahdija kako bi za njih zamijenili Smainovu djecu i ženu, Mahdijevu rođakinju. Odlaze na opasan put kroz pustinju kako bi djecu predali Mahdiju, no kako Stasio nije htio prihvatiti islamski nauk, Mahdi ih ne želi prihvatiti. Stasio i Nell neko vrijeme provode u razrušenom gradu, a nakon toga nastavljaju put tražeći Smaina. Na putu susreću lava i budući da se pobunjenici nisu znali služiti vatrenim oružjem, daju Stasiu pušku da ubije lava. Nakon što je ubio lava, upucao je sve pobunjenike. Život je poštedio Kaliju i Mei, robovima koji su išli s njima na put. Četvero djece i pas Saba nastavljaju put kroz afričku pustinju. Za vrijeme kišne sezone borave u deblu baobaba u „Krakovu“ i tamo oslobađaju slona kojega je zarobila stijena. Nazvali su ga King i on nastavlja putovanje s njima. No prije nego što su krenuli na putovanje, Nell je dobila groznicu. U prašumi su sreli Švicarca Lindea koji im je ostavio mnogo lijekova i hrane te dao daljnje upute za put. Nakon toga došli su u Kalijevo pleme Wa-hima u kojemu je Kali bio kralj i uspio pomiriti zaraćena plemena. Oni su im pomogli u daljnjem putu, ali budući da su im vračevi uzeli svu vodu, nisu mogli nastaviti dalje. U posljednjem su ih trenutku spasili satnik Glen i doktor Clary. Djeca su se sretno vratila svojim očevima u Port Said. Na kraju romana saznajemo da su se Stasio i Nell nakon deset godina vjenčali, a Kali je postao kralj plemena u engleskom protektoratu.

¹⁴ M. Rogoż, *Adaptacje filmowe W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, str. 502

2.2.1. Stasio i Kali

Dvije ključne figure u djelu su Stasio i Kali. Oni su vršnjaci, a Kali se u romanu pojavljuje kao dječak kojega je Gebhr zarobio i okrutno se prema njemu odnosio što izaziva osjećaj sažaljenja kod otete djece. Stasio je siguran da je privremena sigurnost za njega i Nell uzrok provođenja osvete i izživljavanja na dječaku. Iz tog razloga su Stasio i Nell ljubazni prema njemu i kasnije je Kali siguran da ga Stasio neće ubiti. Nakon što je Stasio ubio Arape koji su ih oteli, uzima Kalija i Meu pod svoje, no ne kao robove, već kao prirodni vođa spašene grupe.¹⁵

U Sienkiewiczевom romanu tako možemo pratiti živote dvojice dječaka koji se probijaju kroz pustinju i prašumu Afrike. Na tom putu postižu savršenstvo ne samo u umjetnosti preživljavanja već i u vrlini samodiscipline i odricanja te osjećaja odgovornosti. Oni su predstavnici dviju rasa, tj. dviju civilizacija. Moraju surađivati i pri tome promijeniti neka svoja uvjerenja. To je zapravo predmet refleksije: u procesu akcije i putovanja mijenja se prvotno uvjerenje i svjetonazor likova. Na početku se Stasio odnosio očinski prema Kaliju, iako je Kali imao temeljnu ulogu u preživljavanju u Africi. Stasio bez Kalija ne bi uspio u konfrontaciji s afričkom svakodnevicom. Sienkiewicz je dobro upoznat s realijama obiju kultura i trudi se shvatiti njihove kodove. Primjer koji potvrđuje tu tezu je scena u kojoj Kali priznaje Stasia kao nadređenoga tvrdeći: „*Kali biti kralj Wa-hima, a veliki gospodar kralj Kalija.*“¹⁶ To je gesta poštovanja, a ne podčinjenosti.¹⁷

Tim priznanjem dolazi do svladanja kolonijalne situacije. Stasio nema rasne predrasude, ali se u njemu skriva duboko uvjerenje o nadmoći i prevlasti bijelog čovjeka, i unatoč iskrenom prijateljstvu s Kalijem ne mijenja mišljenje. Kali prihvaća i vjeruje u Stasia, ali postupa u skladu s vlastitim uvjerenjima i kriterijima. Shvativši da sada ima „bijeli mozak“, ne prihvaća svijet Stasia kao skup kopija i oponašanja. Ostaje vjeran sebi i zadržava ravnopravnu poziciju. Nijedan od njih ne prekoračuje osobne, kulturne i civilizacijske granice drugoga. U djelu nema opravdanja za stereotipna uvjerenja u sudbine koloniziranih naroda. Sienkiewicz, poput drugih autora tog razdoblja, piše o predodžbama svijeta u vrijeme velikih kolonijalnih osvajanja.¹⁸

¹⁵ Jan Kieniewicz, *Chłopcy w opalach. Studium spotkania w sytuacji kolonialnej*, str. 347

¹⁶ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 413

¹⁷ Jan Kieniewicz, *Chłopcy w opalach. Studium spotkania w sytuacji kolonialnej*, str. 348

¹⁸ isto, str. 352-356

3. Afrika u Sienkiewiczzevo doba

Počevši od prvih portugalskih istraživanja i osvajanja afričke obale u 15. stoljeću, više od tri i pol stoljeća odnosi između Afrike i Europe razvijali su se i s vremenom postajali sve intenzivniji. Tijekom tog razdoblja europske se velesile nisu uplitale u postojeće strukture afričke vlasti i tako je Afrika uspjela sačuvati svoju neovisnost. Na samim počecima Europa je uspješno vodila trgovinu s Afrikom. Krajem 18. stoljeća počela su prva europska osvajanja Afrike, a tek sredinom 19. stoljeća razvio se sistem dominacije koji bi se mogao definirati kao kolonijalan.¹⁹ Taj proces kolonijalne ekspanzije, kojim su u drugoj polovici 19. stoljeća europske velesile dominirale cijelim afričkim kontinentom, zove se „Utrka za Afriku“. Budući da su Britanci u ono vrijeme bili zabrinuti za svoja dotadašnja uporišta u Africi, uključili su se u ubrzanu kolonizaciju, što je krajem stoljeća gotovo izazvalo rat s Francuskom. Strah da bi burske republike mogle biti pod njemačkim utjecajem rezultirao je burskim ratom. Nakon toga rata formalno završava „Utrka za Afriku“. Njemačka i Italija nisu bile zadovoljne rezultatima, pa je i to bio jedan od glavnih uzroka Prvog svjetskog rata, a kasnije i Drugog svjetskog rata.²⁰

Analizirajući situaciju u Africi za vrijeme Sienkiewicza, potrebno je uzeti u obzir da je to bilo vrijeme vrhunca europskog kolonijalizma. Od 70-ih godina 19. stoljeća europske su sile povećale svoju prisutnost na Crnom kontinentu, čak i one koje do tada nisu bile zainteresirane za kolonijalnu ekspanziju. Zanimanje šire javnosti probudili su događaji poput Mahdijeva ustanka, smrti Charlesa Gordona, otkrića Henryja Stanleya, krize u Fašodi i burskog rata. Štoviše, ti događaji nisu utjecali samo na kolonijalnu politiku već i na međunarodne odnose, a nerijetko i na unutarnju politiku. Čak je i poljsko stanovništvo unatoč vlastitim problemima pokazivalo interes za događaje u Africi. Taj je interes vidljiv u mnogim misionarskim i humanitarnim aktivnostima poljske katoličke crkve, a posebice u aktivnostima Marie Terese Ledóchowske. Do trenutka objavljivanja romana *Kroz pustinju i prašumu* 1912. godine gotovo je cijeli afrički kontinent bio podijeljen između europskih sila.²¹

¹⁹ G. Calchi Novati, *Kolonijalna podjela Afrike*, str. 570

²⁰ B. Davidson, *Genij Afrike*, str. 219

²¹ M. Leśniewski, *Afryka w epoce Sienkiewicza*, str. 16.

3.1. Kolonizatori vs. kolonizirani

Sienkiewicz smješta radnju ovog romana daleko od Europe i još k tome na prilično nepoznato mjesto. Ljudi u Sienkiewiczzevo doba bili su upoznati s činjenicom da Afrika teško otkriva svoje tajne. To je omogućilo pripovjedaču i likovima neprestano uspoređivanje poznatih realija s nepoznatima. On istovremeno aktivira tijekom nesvakodnevnih iskustava i refleksija te dogodovštine malih, ali pametnih i hrabrih putnika. Osim toga, uspoređuju se predstavnici europskih krajeva, poput visoko razvijene Engleske s „divljom“ Afrikom. Englezi su predstavljeni kao civilizirani ljudi s mnogim prednostima, dok su Afrikanci uglavnom divlji, okrutni, često „lažu, kako samo na istoku znaju lagati“²², nepoželjni iz više razloga koji se polako otkrivaju i zasjenjuju njihove dobre karakteristike, koje se isto tako povremeno javljaju u romanu. U knjizi se spominju i mnoge okrutnosti, koje si arapske skupine i kupci slonove kosti i robova dopuštaju, pa je Afrika iz tog razloga „zemlja suza i krvi“²³. Bitno je također spomenuti i pozitivne osobine Afrikanaca: uvijek su zahvalni za učinjeno dobro, solidarni su prema drugim plemenima, odani su svojoj vjeri.²⁴

Rehman je u svom djelu *Szkice z podróży do południowej Afryki* također opisao europska društva koja su se nastanila na području Afrike. Naveo je Nijemce kao najefektivnije kolonizatore, a nakon toga Engleze. Tvrdi da Engleze karakterizira civilizacijski napredak, sposobnost stjecanja kolonija te kolonijalna učinkovitost. Podijelio ih je u dvije skupine: u imućne Engleze, koji su već prije bili dobrostojeći ili su u Africi stekli svoj imetak, te u siromašne, koji su stigli u kolonije u nadi da će tamo pronaći svoju sreću. Predstavnici prve skupine su poduzetni, neumorni, trdoglavi, aktivnog karaktera i u skladu s time njihova su osvajanja, prema mišljenju autora, legitimna.²⁵ Takvo razmišljanje jasno je vidljivo na nekoliko mjesta u romanu *Kroz pustinju i prašumu*: „Englezi su tako veliki kao ti, gospodine. Oni sve mogu.“ te „Mahdijeva država odavno je već propala, a iza njezine propasti došla je Engleska.“²⁶ Osim kolonizatora i koloniziranih u djelu se nalaze i likovi koji se bore protiv kolonizatora te širenjem islamske vjere žele osvojiti Afriku za sebe. Glavni vođa te skupine je Mahdi i jedan je od važnijih likova u knjizi.

²² H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 31

²³ isto, str. 25

²⁴ B. Mazan, *Egzotyzm i obcość afrykańskiego świata na przykładzie W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, str. 278, 282

²⁵ A. Rehman, *Szkice z podróży do południowej Afryki odbytej w latach 1875-1877*, str. 37-38.

²⁶ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 28, 471

3.2. Mahdijev ustanak

Mahdijev je ustanak središnji dio romana jer „u Port-Saidu kao i u Aleksandriji, Kairu i cijelom Egiptu, govorilo se samo o Mahdijevu ustanku i okrutnostima derviša“²⁷. Ekonomski je uništio Sudan, poremetio već stabilne europsko-kršćanske vrijednosti i poput svakog rata oduzeo život mnogim ljudima. Sienkiewicz je u romanu usmjeravao pažnju na ta tri elementa pri opisu puta na koji su Stasio i Nell bili prisiljeni otići.

Egipatski vladar Mehded Ali u 19. je stoljeću proširio svoju vlast na dio Sudana. Nakon izgradnje Sueskog kanala jača i utjecaj Velike Britanije u Egiptu pa tako i u Sudanu. Godine 1879. pukovnik Gordon postavljen je za guvernera teritorija izvan granica Egipta. U Sudanu je i prije toga bila veoma loša situacija, no to ju je još samo pogoršalo. Stanovnici su već prije svojim feudalnim vladarima morali plaćati poreze, a sada su ih morali plaćati i stranoj egipatskoj upravi. Takvi su zahtjevi doveli do nezadovoljstva i pobuna u Sudanu. Muhamed Ahmed al Mahdi 1881. godine proglasio se mesijanskim otkupiteljem islamske vjere. Veoma brzo skupio je gomilu sljedbenika, nazvanih mahdistima. Imao je i veliku potporu trgovaca robljem. Počeo je propovijedati sveti rat protiv korumpiranih vođa u Sudanu, broj njegovih sljedbenika rastao je iz dana u dan, a 1883. ustanak je zahvatio široko područje Sudana. Pobijedio je englesku vojsku od deset tisuća vojnika, a samo dvije godine poslije zauzeo Kartum, smaknuvši generala Gordona. Engleske su se snage povukle, a Mahdi je postao glavni gospodar Sudana. Iste je godine umro, a 1898. godine engleska i egipatska vojska konačno su pobijedile mahdijeve sljedbenike.²⁸ To se dogodilo baš onako kako je Stasio „predvidio“ u romanu: „Mahdijevi su se derviši mogli mjeriti s vojskom egipatskom i dapače je pobijediti, ali s Englezima je bio malo drugačiji posao i Stasio nije ni načas sumnjao da će se prva bitka svršiti s posvemašnjim uništenjem divljih gomila.“²⁹

²⁷ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 23

²⁸ D. Težak, *Pustolovnost i povijest u romanu kroz pustinju i prašumu*, str. 498

²⁹ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 125

4. Kolonijalni elementi u romanu *Kroz pustinju i prašumu*

Današnji historičari i antropolozi smatraju kolonijalizam pojavom koja se ponavlja kroz povijest: ekspanzija Rimskog Carstva, kasnije Veliko carstvo Inka, Carstvo Asteka, Osmansko Carstvo, Kinesko Carstvo i dr. Osim toga, sva su ta carstva postojala prije kapitalizma, a njihove su kolonijalne djelatnosti bile ograničene materijalnim sredstvima i resursima kojima su raspolagala. Europski se je kolonijalizam ustalio na tlu modernog, sve jačeg kapitalizma i ostavio drastičan utisak na svojim kolonijama. Europski kolonijalizam nije značio samo ekonomsko iskorištavanje materijalnih dobara te političku prevlast već i proces kulturne kolonizacije te kontrolu svih sfera života koloniziranih naroda. Kako bi ojačali europske standarde edukacije, kolonizatori su, s jedne strane, slali zapadne edukatore kulture i jezika, a s druge strane prisiljavali kolonizirane na odbacivanje svog dosadašnjeg znanja i uvjerenja. Zahvaljujući kulturnoj kolonizaciji, kolonizatori su uspjeli postići to što nikada ne bi postigli samo militarnim osvajanjima – širenje europske kulture i vjere na područjima Afrike. Osim toga, veza između literature i povijesne pojave imperijalizma također je složeni proces koji dugo traje. Upravo su naracijske forme igrale bitnu ulogu u legitimizaciji kolonijalnih ekspanzija. Dugo je vremena beletristika služila kao arena na kojoj su glavna imperijalna pitanja pronalazila svoj odraz, opravdanje, a ponekad i kritiku. Kolonizatori su koristili popularnost i doseg literature, i to, s jedne strane, u svrhu učvršćivanja zapadne kulture i ideologija u kolonijama, s druge strane utječući na svoje stanovnike u imperijalnim metropolama.³⁰ Kao i u svim ostalim djelima koja su nastala u vrijeme najveće kolonijalne ekspanzije, tako i u romanu *Kroz pustinju i prašumu* možemo prepoznati mnogo kolonijalnih elemenata, o čemu svjedoče i brojne analize i interpretacije.

Okvire kolonijalne kritike posebno prepoznavamo u novijim interpretacijama romana *Kroz pustinju i prašumu* koje odstupaju od nekadašnjih klasičnih interpretacija fabulativnog modela romana. Budrewicz³¹ u svom radu spominje interpretacije Dorote Kielak³² i Ewe Kosowske³³. U tim je interpretacijama Afrika shvaćena kao prostor na kojemu se odvija smrtonosna bitka između europsko-kršćanskih civilizacija i islamskih civilizacija Istoka. U romanu su europske civilizacije predstavljene kao stabilne, dugotrajne i harmonične strukture koje povezuju prirodu i čovjeka, dok se civilizacije Istoka vežu uz nešto što je divlje - nepromišljeno uništavanje, krađa, opčinjenost trenutnim imetkom. Ipak, u analizi Kielak

³⁰ T. Stoklosa, *Od kolonijalizma do literatury postkolonialnej*, str. 3

³¹ T. Budrewicz, *Uwolnić Murzynka! Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, str. 65-86.

³² D. Kielak, *Europejczyk w podróży. W pustyni i w puszczy*, Warszawa 1999.

³³ E. Kosowska, *W pustyni i w puszczy – śladami europocentryzmu*, Lublin 1998.

navodi se da od trenutka pripitomljavanja i oslobađanja slona priroda postaje naklonjena glavnim junacima romana i služi kao glavna snaga u svladavanju daljnih poteškoća.

Prema interpretaciji Kielak upravo je oslobođenje slona bio trenutak kada su se Stasiove i Nelline šanse za preživljavanje drastično povećale. Osim toga, Budrewicz komentira interpretaciju Kielak: ona navodi da je trenutak oslobođenja slona konačno odbacivanje rekvizita kolonijalne Europe, no Budrewicz se s time ne slaže, jer su oni sa sobom ponijeli sve „rekvizite“ koje im je švicarski geograf Linde ostavio, kao na primjer filter za vodu, kavu, šećer, kompas, konzerve hrane i raznovrsne lijekove bez kojih bi djeca teško preživjela, a i uz pomoć kojih su stekli divljenje i prihvaćanje afričkih plemena. U tom se kontekstu i spominje Stasiov komentar kada je predvodio brojnu karavanu na svom zadnjem putovanju: „*I sunu mu glavom misao, ne bi li bilo dobro da se jednom vrati, da osvoji veliki prostor zemlje, da uljudi crnce i da u ovim stranama osnuje novu Poljsku ili čak krene na čelu crnih uvježbanih četa u staru Poljsku.*“³⁴ Ovo je dokaz da ne odbacuje „rekvizite“ kolonijalne Europe, već postaje nasljednikom geografa i izvršiteljem njegova testamenta. Prema Budrewiczu, preokret u sudbinama Stasia i Nell događa se u trenutku kada Stasio prestaje misliti na sebe, a Nell počinje razmišljati o sudbinama stanovnika Afrike, tj. kada postaje misionarom. Lindeova molba o brizi za njegovu umiruću karavanu vrsta je proročanstva i garancije da Bog nije napustio male putnike u grobnici kao što je Afrika.³⁵ Osim širenja proročanstva (vidi: 4.4. Kršćanstvo vs. islam vs. poganstvo) postoje mnogi drugi motivi kolonizacije Afrike koje možemo prepoznati u romanu.

³⁴ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 425

³⁵ T. Budrewicz, *Uwolnić Murzynka, Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, str. 77

4.1. Motivi kolonizacije Afrike

Michał Leśniewski³⁶ bavio se najvažnijim motivima kolonizacije koji se mogu prepoznati u romanu *Kroz pustinju i prašumu*. On sažima odnos Europe i Europljana prema Africi i Afrikancima u tri riječi: strast, prestiž i prijezir.

Prema Leśniewskom najveći, ako ne i ključni razlog kolonijalne djelatnosti bila je autentična strast. Strast za istraživanjem i otkrivanjem Afrike, koja se razvila u intelektualnim krugovima u 18. stoljeću. Bila je to strast istraživača i otkrivača koji su putovali u nepoznate krajeve da bi bolje poznavali i razumjeli svijet te otkrili što se krije iza horizonta. Povezano s time javlja se novi motiv putovanja, a to je znanstveno istraživanje. Temeljni cilj takvih putovanja bilo je isključivo stjecanje znanja i skupljanje informacija određenih područja: njihova geografija i geologija, biologija, povijest i antropologija. Za čovjeka 19. stoljeća otkrivalačka je strast bila jako važna. Vjerovao je u svoje mogućnosti, a na ono nepoznato gledao je kao na izazov koji treba prihvatiti. Najbolji je primjer u romanu geograf Linde koji je zbog svoje istraživačke strasti izgubio život u Africi.

Osim istraživačke strasti misionarska je strast bila važan element u 19. stoljeću. U to je doba došlo do promjene odnosa Crkve prema pitanju misionarske djelatnosti. Pojavile su se nove tendencije koje su zahtijevale brigu o moralu ljudi s društvenih margina. Pažnju je najviše trebalo posvetiti nevjernicima, a odmah nakon toga neeuropskim i posebice afričkim narodima. U romanu se misionarski svećenici spominju u Kartumu. Htjeli su pomoći Stasiu i Nell, no kako ni oni sami nisu imali puno, dali su im samo kinin. Naravno da su postojali još neki razlozi otkrivanja Afrike, kao npr. želja za pronalaskom novih sirovina za Europu u razvitku, sklapanje novih poslova ili jednostavno označavanje svoje prisutnosti. Strast Europljana imala je dakle puno izvora: znanstveno-istraživačkih, ideološko-religijskih i političkih. Političko je širenje s vremenom igralo sve važniju ulogu u istraživanju Afrike. Otkrivanjem afričke unutrašnjosti i njezinih bogatstava povećao se interes za političku i vojnu ekspanziju u Africi. Bitno je napomenuti da je Afrika upravo zbog te strasti za vrijeme Sienkiewicza prestala biti „terra incognita“. No to je rezultiralo kolonijalnim osvajanjem Afrike iza kojega se krije druga spomenuta riječ – prestiž.

Kao što je već bilo spomenuto, kada je Sienkiewicz objavio *Kroz pustinju i prašumu*, gotovo je cijela Afrika već bila podijeljena kolonijalnim granicama. Bitno je spomenuti tempo kojim se to događalo. Još 1885. godine, za vrijeme Berlinske konferencije, veći dio Afrike

³⁶ M. Leśniewski, *Afryka w epoce Sienkiewicza*, str. 18-23.

nije bio koloniziran, a samo dvadeset godina kasnije bio je podijeljen između većih, ali i manjih sila. U podjeli Crnog kontinenta sudjelovale su veće sile poput Velike Britanije, Francuske i Njemačke, te manje sile kao Portugal, Italija i Belgija. Postoji nekoliko razloga zašto su se neke slabije europske sile uključile u kolonizaciju Afrike, a to su: sve veća važnost međunarodnih trgovačkih ruta, stvaranje novih tržišta, veća potražnja za novim sirovinama neophodnim za dinamičan razvoj europskog gospodarstva i, dakako, pitanje prestiža. Država koja je u ono vrijeme posjedovala naftne sirovine imala je razvijenije gospodarstvo i na taj je način imala veću ulogu i moć u međunarodnoj politici. U ono je doba u Europi trajala Industrijska revolucija. Zahvaljujući njoj, kolonijalna su osvajanja postala lakša, jeftinija i ugodnija. Industrijska revolucija garantirala je pobjedu i osigurala manje materijalne i ljudske troškove. Iza te tehnološke nadmoći nalazi se i treći spomenuti element – prijezir.

Leśniewski naglašava da se u gotovo svim europskim istraživačima, misionarima i turistima krio prijezir prema koloniziranim zemljama u Africi. Taj osjećaj proizlazi iz duboke uvjerenosti u kulturnu, ali i biološku nadmoć Europljana. Ovdje su važne dvije činjenice: Europljani su uvjereni u svoju urođenu, moralnu nadmoć kršćanstva nad ostalim religijskim vjerama i također smatraju da je znastveno-industrijska civilizacija Europe uvelike ispred ostalih civilizacija na svijetu. No već ovdje možemo primijetiti proturječnosti. Kršćani, s jedne strane, duboko vjeruju u jednakost svih ljudi pred Bogom, a s druge kršćansku vjeru i europsku civilizaciju smatraju nadmoćnijom od ostalih i misle da je njihov zadatak u Africi preobratiti plemena na kršćanstvo: „*Osim lijepljenja zmajeva i drugih dnevnih poslova lati se on s Nell obraćanja Kalija, Mee i Nasibua. Ali to je bio teži posao nego što su se nadali.*“³⁷ Europljani su dakle uvjereni u svoju urođenu nadmoć i žele svoju vjeru proširiti na cijelu Afriku, što dokazuje i sljedeći citat iz knjige: „*Dakle, slušaj! Wa-hime imaju crne mozgove, ali tvoj mozak mora biti bijel. Kad si već postao kralj, dužan si da ih prosvijetliš i da ih naučiš ono što si naučio od mene i Bibi. Oni su kao šakali i hijene – načini iz njih ljude.*“³⁸ U vrijeme kada je Sienkiewicz objavio svoj roman, uvjerenje u biološku i rasnu premoć Europljana bilo je već duboko ukorijenjeno. U knjizi se takav odnos može vidjeti između Stasia i Kalija te Nell i Mee: „*Deve se više nisu mogle upotrijebiti za taj put, pa su Arapi, a s njima i Stasio i Nell, trebali putovati konjima, a Kali, Gebhrov rob, i Mea – kako je Stasio nazvao Nellinu služavku – imali su ići uz konje pješice.*“³⁹

³⁷ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 351

³⁸ isto, str. 415

³⁹ isto, str. 196

4.2. Kolonijalna, postkolonijalna i politički ispravna interpretacija romana

Osim već spomenutih novijih interpretacija u kojima se obrađuju kolonijalni elementi u romanu, postoji još jedna interpretacija iz istraživačke perspektive. Kieniewicz, promatrajući svoju omiljenu knjigu iz istraživačke perspektive, vidi tri načina interpretacije: kolonijalnu, postkolonijalnu i politički korektnu. Javljaju se jedna za drugom, u skladu s promjenama, i nisu proturječne. Danas možemo govoriti o njihovoj istovremenosti.

Kolonijalna interpretacija *Kroz pustinju i prašumu* sugerira da je Sienkiewicz dovršio glorifikaciju djelatnosti Europljana u Africi. U „pozitivnoj“ verziji možemo to prije svega promatrati kao isticanje nepromišljog prihvatanja engleske imperijalne djelatnosti. U „kritičkoj“ pak verziji to vidimo kao prijezir, pretenziju i žaljenje. U romanu prikazuje svjedočanstva ljudi koji su uvjereni u misiju bijelih civilizacija. Obje verzije interpretacije su „antikolonijalne“. Dakle, prikazivanje Sienkiewicza kao eksponenta kolonijalne ideologije danas se čini kao malo otkrivalački. Umjesto toga, smatra se da današnje pustolovne romane koji se bave egzotičnom ili imperijalnom tematikom treba tretirati kao svjedočanstva dostojna žaljenja i nedostatak osjetljivosti Europljana na sudbine podređenih naroda. U studijama posvećenim kolonijalnoj problematici, neovisno o stupnju idejne angažiranosti u borbi protiv imperijalizma i rasizma, također se kritizira pojava infantilizma vođa Afrike.

Pojavom nove osjetljivosti na preuzimanje odgovornosti za stvarnost koloniziranih krajeva možemo govoriti o postkolonijalnoj kritici. Ona se u Poljskoj pojavila dosta kasno, a to možemo povezati s činjenicom da se ta struja vezala uz ekologiju, alterglobalizaciju i romantičarsku viziju obrane prava čovjeka. Osim toga, nema sumnje da je svijet u 20. stoljeću procjenjivao Poljsku iz gledišta njemačke i ruske književnosti. Otvara se perspektiva traženja analogije između okupirane Poljske i prekomorskih kolonija jer se u oba slučaja dominacija riječi pokazala dugotrajnijom od političke ovisnosti.

Osim kolonijalne i postkolonijalne interpretacije romana *Kroz pustinju i prašumu*, bitno je spomenuti i politički ispravnu. Ova interpretacija pojavila se tek kada se Poljska oslobodila ovisnosti Sovjetskog Saveza i na nju možemo gledati kao na posljedicu ulaska poljskih akademskih sfera u orbitu utjecaja globalnog tržišnog gospodarstva. U Poljskoj je to uvijek bio više postulat nego stvarnost. Njezin je utjecaj veći na književnu kritiku i uopće na duhovne struje, nego na društvene forme i ponašanja. Poljska verzija političke ispravnosti ne bori se za oslobađanje od kolonijalizma i ne angažira se u stvaranju postkolonijalne stvarnosti, već se koncentrira na oslobađanje društva od njegove povijesne ostavštine. Dakle, politički

ispravna interpretacija odnosi se na oslobađanje od europske, bijele, kršćanske, muške, heteroseksualne domijacije.

Kieniewicz na kraju zaključuje da je roman *Kroz pustinju i prašumu* zapravo knjiga o Poljskoj i Poljacima. Afrika je za Sienkiewicza figura svijeta u kojem prostor divlje i strane Afrike predstavlja mjesto različitih pustolovina koje se mogu usporediti s vojnom konfrontacijom u Poljskoj. Stasio je uzor čovjeka koji bi sljedećim generacijama trebao prenositi vrijednosti.⁴⁰ On, kao predstavnik kulturno-etično-nacionalnog genotipa, odlikuje se svakakvim vrlinama poput izrazite talentiranosti za strane jezike – tečno govori poljski, engleski i francuski. Osim toga, izvrsno se koristi arapskim i dobar je u komunikaciji na nekim lokalnim narječjima, između ostalog na Swahili⁴¹. Zbog svojih hrabrih činova bio je prozvan *bwana kubwa*, što na afrikanskom narječju znači *veliki gospodar*.⁴²

Iz tog razloga mnogi književni kritičari, pa tako i Jan Kieniewicz, ne smatraju roman *Kroz pustinju i prašumu* kolonijalnom knjigom, a Sienkiewicza ne doživljavaju kolonijalistom ili rasistom. Smatraju da se u knjizi nalaze mišljenja i svjetonazor karakterističan za vrijeme prije Prvog svjetskog rata, za vrijeme kada su Europljani kolonizirali Afriku, uvodili kršćanstvo, preuzeli upravljanje gospodarstvom, a ropstvo je tada bilo na svom vrhuncu jer su Europljani koristili afričku radnu snagu na poljima i u rudnicima. Prema Kieniewiczu Sienkiewicz je u romanu pisao o predodžbama svijeta prije Prvog svjetskog rata.⁴³

⁴⁰ J. Kieniewicz, *Interpretacje kolonialne, postkolonialne i politycznie poprawne*, str. 483-491

⁴¹ makrojezik porodice Bantu-jezika koji se govore širom istočne Afrike

⁴² B. Mazan, *Egzotyzm i obcość afrykańskiego świata na przykładzie W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, str. 288

⁴³ Jan Kieniewicz, *Chłopcy w opalach. Studium spotkania w sytuacji kolonialnej*, str. 347

4.3. Ropstvo u Africi

„Stasio i Nell ipak vidješe pakao na zemlji. Vidješe Europljane i Egipćane do krvi išibane korbačima, gladne, žedne, pogurene pod teretima koje im natovariše, ili pod vedrima s vodom. Vidješe žene i djecu europsku, nekoć u obilju odgojenu kako sada prose šaku dohne ili komadić suhog mesa – pokritu traljama, mršavu, sličnu sablastima s licima pocrnjelim od bijede i zabludjelim pogledom, u kojem se ukočio očaj.“⁴⁴

Europske su se sile prema ropstvu odnosile nemoralno i dvoznačno. Kardinal Lavigerie objavio je 1888. godine brošuru u kojoj je pisalo da se robovlasništvo zasniva na muslimanskoj doktrini koja dopušta pristašama Kurana da ne rade jer je rad za nevjernike. U brošuri opisuje lov, transport i tržište robova. Tamo se također nalaze statistike prema kojima su trgovci robovima uništili 118 sela, tj. površinu veličine Irske, uzeli 2300 robova i oko 2000 kosti slona. No prema saznanjima misionara koji su u ono vrijeme boravili u Africi to je tek 2% stvarne potražnje. Procjenjuje se da se je godišnje prodalo od 400 do 500 tisuća robova, a tome broju treba i dodati sve one koji su umrli prije nego što su uopće dospjeli na tržište. 1889. godine na Međunarodnom kongresu u Luzernu u Švicarskoj predstavio je spomenute podatke s ciljem ukidanja trgovine robovima u Africi. Predložio je stvaranje i organizaciju pukovnija te formiranje obrambenih mjesta na glavnim trgovačkim rutama. Kao model trebale su poslužiti pukovnije Emina paše, Stanleya i Jouberta.⁴⁵ U romanu *Kroz pustinju i prašumu* se spominje pukovnija Emina paše. Švicarski geograf Linde se sjetio da je pukovnija u blizini i da bi Stasio i Nell mogli kod Emina paše tražiti pomoć, no ubrzo je shvatio da ni to nije dobra ideja: *„Prema mom računu sada ste po prilici trista kilometara od Ladoa. Mogli biste bježati na jug k Eminu, ali budući da Emina po svoj prilici opsjedaju derviši, ne vrijedi o tome govoriti...“⁴⁶*

⁴⁴ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 158

⁴⁵ T. Budrewicz, *Uwolnić Murzynka, Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, str. 72

⁴⁶ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 329

4.4. Kršćanstvo vs. islam vs. poganstvo

Kao što je već bilo spomenuto, misionarski su svećenici imali važnu ulogu u Africi. U misionarskom je kontekstu za interpretaciju romana *Kroz pustinju i prašumu* bitno spomenuti važnost konfrontacije islama, kršćanstva i poganstva. Suprotstavljanje ovih elemenata dobro je skriveno u djelu uz pomoć egzotičnih elemenata. Unatoč tome, u nekim dijelovima možemo jasno prepoznati konfrontaciju, kao npr. u ranojutarnjoj molitvi Arapa za vrijeme otmice Stasia i Nell, za vrijeme Mahdijeve propovijedi kada je Stasio „*shvatio zašto se tim divljim četama nije mogla oduprijeti egipatska vojska*“⁴⁷, za vrijeme susreta Mahdija i Stasia kada se je Stasio prekrizio nakon što je odbio prihvatiti muslimansku vjeru. Ta konfrontacija poprima novo značenje kada je Kali shvatio razliku između Stasia i Gebhra. „*Kali ljubiti Bvana Kubva jer Bvana Kubva ne ubiti Kalija, samo Gebhra, a Kaliju dati mnogo jesti.*“⁴⁸ Još su dva takva primjera u romanu: razotkrivanje „zločestog Mzimu“ u kojega plemena vjeruju te misionarska misija preobraćenja „divljih plemena“ na kršćanstvo. U djelu je to odlučujući preokret u sudbinama junaka.⁴⁹ „*Reci im da nije slobodno klati zarobljenike jer za krv nemoćnih kazni Veliki Duh kojemu se molimo ja i Bibi. Bijelci ne ubijaju zarobljenike! Stidi se, Kali, promijeni stare gadne običaje Wa-hima s dobrima, a i Bibi neće reći da je Kali divlji, glup i zločest crnac.*“⁵⁰ Osim toga, jedan od najbitnijih misionarskih trenutaka u djelu je preobraćanje Kalija, Mee i Nasibua na kršćanstvo: „*...polako je sinulo svjetlo u crnim glavama, a ono što nisu mogle shvatiti glave, prigliše vruća srca. Obred je bio vrlo svečan.*“⁵¹ I Nell i Stasio su obred krštenja shvatili veoma ozbiljno i kao njihovu obvezu. Živjeli su u uvjerenju da, ako su kršćani u Europi vjernici, onda u Africi moraju biti apostoli – naučiti sve narode o Isusu i krstiti ih u njegovo ime. U knjizi se isto tako više puta spominju misionari koji služe u Africi i to na takav način da čitatelji mogu tu misionarsku djelatnost shvatiti kao stalan kulturno-obrazovni element na afričkom prostoru. Misionari su bili glavni prenositelji geografskih, prirodoslovnih i etnografskih spoznaja. Stasio ih je susreo već u Port Saidu, a kasnije u Fašodi i Kartumu.

Osim toga, Sienkiewicz je u romanu *Kroz pustinju i prašumu* prikazao sliku Afrike koja stoji pred izborom: ili prihvatiti Mahdijev nauk i pristati na širenje ropstva, ubijanje ljudi, paljenje i uništavanje sela, niski stupanj svakodnevne civiliziranosti te pripadnosti

⁴⁷ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 165

⁴⁸ isto, str. 222

⁴⁹ T. Budrewicz, *Uwolnić Murzynka, Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, str. 76

⁵⁰ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 415

⁵¹ isto, str. 352

nevjernicima ili se preobratiti na kršćanstvo, odbaciti poganstvo i vjeru u „zločestog Mzimu“, prestati se uzajamno ubijati kako bi popravili međusobne odnose, spriječili širenje različitih bolesti, poboljšali materijalni status ljudstva i zahvaljujući europskom otkriću tehnologije lakše vladali prirodom. Taj izbor najbolje ilustrira scena kada Kali kao kralj Wa-hima mora odlučiti o sudbinama zarobljenika: „*Wa-hime imaju crne mozgove, ali tvoj mora biti bijel. Kad si već postao kralj, dužan si da ih prosvijetliš, da ih naučiš ono što si naučio od mene i Bibi. Reci im da nije slobodno klati zarobljenike (...) Bijelci ne ubijaju zarobljenike.*“⁵² Simboličan je preokret bio križ od bambusa na grobu Fumbe, Kalijeva oca, koji je poginuo u bitci protiv drugog plemena Sambura.⁵³

Bitno je u ovome kontekstu spomenuti i činjenicu da se Milewski u svom radu poziva na istraživanje poljskog historičara, politologa i arabista Hassana Ali Jamsheera⁵⁴ koji se bavi djelatnošću islama kao političko-društvene doktrine te Mahdija smatra jednom od najvažnijih osoba muslimanskog svijeta 19. stoljeća. Jamsheer ističe ustrajnost i otpornost u osnivanju države u ono vrijeme s obzirom na uvjete koji su vladali. Mahdijeva moć kao osobe i vođe osigurala mu je ugled u svijetu islama, čak su ga cijenili i veliki muslimanski mislioci i intelektualci, poput sutvorca ideje panslavizma⁵⁵ Džamal Ad-Din Al-Afghani.⁵⁶ Budući da je roman *Kroz pustinju i prašumu* prvenstveno zamišljen kao roman za djecu i mladež, spomenuti elementi se na prvi pogled ne mogu prepoznati.

⁵² H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 415

⁵³ T. Budrewicz, *Uwolnić Murzynka, Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, str. 78-80.

⁵⁴ H. A. Jamsheer, napisao 2009. *Historiu powstania islamu jako doktryny społeczno-politycznej*

⁵⁵ pov. pokret za kulturno i političko ujedinjenje svih slavenskih naroda i ideologija toga pokreta

⁵⁶ J.J. Milewski, *Obraz Afryki w spuściźnie Henryka Sienkiewicza – refleksje*, str. 241.

4.5. *Kroz pustinju i prašumu kao bajka*

Zygmunt Szweykowski *Trilogiju* je nazvao bajkom na tlu svjetske povijesti. Bujnicki se pita možemo li onda roman za djecu i mladež *Kroz pustinju i prašumu* opisati kao bajku na afričkim prostorima, kao bajku koja je istovremeno i pustolovni roman na egzotičnom kontinentu. Bajkovite motive možemo promatrati kao elemente koji pripadaju „dubljoj“ strukturi. *Kroz pustinju i prašumu* pokazuje elemente bajkovite strukture, no djelo nije bajka u pravom smilu te riječi. Bajka je u ovom kontekstu veza između onog poznatog i nepoznatog.

Roman *Kroz pustinju i prašumu* zapravo je roman o dozrijevanju. Ima veliki utjecaj na način formiranja mladih osoba, a Stasio je uzor. Njegova se djela povezuju s onima u bajkama, a osobine s onima u viteškim romanima. Uvjeti u kojima se našao natjerali su ga na odrastanje, no nisu narušili ostale Stasiove osobine koje su bile predstavljene na početku romana. Sa svojim znanjem i vještinama Stasio je u kontrastu s djetinjastom Nell koja sliku svijeta, kao i Kali i Mea, vidi iz perspektive bajke. To znači da u nekim situacijama miješa stvarnost i maštu. Na primjer, Nell svojim djetinjastim predodžbama životinjama daje ljudske osobine čineći ih svojim glavnim pomoćnicima, baš kao u bajkama. Igra ulogu „dobrog Mzimu“ što im kasnije olakšava uspostaviti kontakt i dobre odnose s divljim plemenima.

Bitno je spomenuti da forma bajke ima još jedno značenje u djelu – ona ublažava učinke kolonizacije. Iako na prvi pogled neuočljiva, u knjizi se nalazi polemika s Kiplingovom verzijom civilizacije bijelog čovjeka. Bujnicki smatra da Sienkiewicz ne odobrava imperijalnu provedbu i nekoliko se puta prisjeća dominacije engleske politike. Jasna razlika između Afrike i civilizirane Europe uopće ne pokazuje identifikaciju Sienkiewicza s kolonijalnom mišlju. Autor je zadržao određenu naratorsku distancu prema Rawlinsonovim pričama u kojima idelizira Englesku, čak navodi i mišljenje Tarkowskog o engleskoj politici. Samim time razbija stereotip o apsolutno pozitivnoj ulozi zemalja kolonizatora. Sienkiewicz iz tog razloga, dajući Stasiu osobine dobrohotnog kolonizatora i mudraca te mu pripisujući ulogu kršćanskog misionara u Africi, daje romanu bajkovite karakteristike kako bi ublažio prethodno spomenute. Na taj se način u romanu za djecu i mladež javlja politika koja se na neizravan način obraća odraslima. Jasno je da ju je Sienkiewicz uklopio u egzotični kontekst kako politika ne bi ometala mlade u čitanju lektire. Političke elemente u knjizi može prepoznati tek zreo čitatelj.⁵⁷

⁵⁷ T. Bujnicki, *W pustyni i puszcy jako baśń*, str. 495-499.

5. Identifikacija Poljaka

U 123. godine nacionalne neslobode, a posebice u njezinoj završnoj fazi, svijest povijesne zajednice produbila se u širokim društvenim krugovima, osvijestile su se i političke elite koje su postale svjesne odgovornosti za poduzete bitke za neovisnost. Neuspjesi velikih pobuna osvijestili su nužnost uzimanja u obzir vanjskih, ali i unutarnjih čimbenika pri donošenju odluka. Poljaci su doista na diplomatskom bojištu uspjeli izvršiti puno za buduću neovisnost. Tu bez sumnje spada Velika Emigracija 1831. godine, a ispred svega trud članova Hotela Lambert. Oni su imali aristokratske kontakte po cijelom svijetu. Proces dozrijevanja Henryka Sienkiewicza iz mladog novelista u književnog klasičara možemo povezati s učvršćivanjem njegove pozicije kao jedne od najvažnijih osoba u procesu oslobađanja države. Književnik je primijetio svoju sve veću slavu i priznanje među svojim zemljacima, a kasnije i na međunarodnoj sceni i bilo mu je jasno da nosi veliku odgovornost i moć kojima je raspolagao u procesu formiranja nove poljske nacije na modernim temeljima. Sienkiewicz je umro u emigraciji u Švicarskoj kada je bio jedan od nekoliko neupitnih nacionalnih autoriteta. On i njegove kolege iz kulturnog kruga (simbolična četvorka: Sienkiewicz, Józef Ignacy Krasiński⁵⁸, Ignacy Jan Paderewski⁵⁹ i Helena Modrzejewska⁶⁰) imali su tešku ulogu u propagiranju poljskog pitanja u svijetu, a najviše na Starom kontinentu. Isto je tako u romanu *Kroz pustinju i prašumu* sakrio patriotske tragove u sudbinama Stasia i Nell, učinivši to s karakterističnom suptilnošću u obliku rečenica, ponekad i samo u obliku jedne riječi. Za poljskog čitatelja one imaju puno veće značenje od raznih didaktičkih tirada.⁶¹

Budući da je u ono doba vladala cenzura, književnici su morali pronaći način kako bi širili nadu među poljskim narodom. Najbolji je način bio smještanje radnje daleko od Poljske i pisanje o narodima koji su ostali bez svojih domovina. Na taj su način Poljaci mogli suosjećati i identificirati se s njima. Iz tog razloga možemo roman za djecu i mladež *Kroz pustinju i prašumu* svrstati u djela pod lozinkom „za okrepljenje srdaca“. Henryk Sienkiewicz se osjećao odgovornim za patriotsku edukaciju društva, posebice mladih naraštaja.⁶²

⁵⁸ Józef Ignacy Krasiński – poljski književnik, novelist, historičar i novinar

⁵⁹ Ignacy Jan Paderewski – poljski virtuoz i kompozitor

⁶⁰ Helena Modrzejewska – poljska glumica

⁶¹ M. Kosman, *Polskie echa w afrykańskiej powieści twórcy Trylogii*, str. 100

⁶² isto, str. 102

5.1. Poljaci kao kolonizatori

Prema Koziołeku Sienkiewicz piše roman *Kroz pustinju i prašumu* u uvjerenju da znanje o poljskoj stvarnosti 19. stoljeća smanjuje imperijalnu dimenziju djela te u očima čitatelja daje potpunu identifikaciju Poljaka s bijelim kolonizatorima Afrike. Iz tog je razloga roman naišao na kritiku mnogih Poljaka.⁶³

U novijem poimanju modela muškosti karakteristično je praktično znanje o graditeljstvu i korištenje strojeva. Bijeli je muškarac biće koje se ne boji tehnike i zna se njome koristiti, baš kao četrnaestogodišnji Stasio koji je podučavao Idrisa kako se koristi podupirač. U toj hijerarhiji muških profesija može se primijetiti specifičnost epike kraja devetnaestog stoljeća – Stasio kao glavni lik ne ističe se samo individualnim heroizmom već i simbolizira i u trijumf uključuje moderno društvo, njegovu politiku i organizaciju koju u romanu najbolje predstavljaju kolonijalni tehnokrati. U kontekstu tih vrijednosti razboritost Stasia potvrđena je kada je na periferiji imperija uspio proširiti takav sistem vrijednosti koji je karakterističan za moderna društva.⁶⁴ „Zato je vježbao u pucanju iz remingtonki četrdesetoricu mladih Wa-hima koji su trebali biti glavna oružana sila i u neku ruku Nellina garda. Više strijelaca nije mogao imati.“⁶⁵

U modernim je pustolovinama također povezanost junaka s ostalom tehnikom i tehnologijom važan element: s oružjem, kompasom, lijekovima, kartama i znanjem. To nisu jedina sredstva, ali su potvrda civilizacijske nadmoći bijelog čovjeka. Od nabrojanih predmeta oružje se smatra najvažnijim sredstvom koje simbolizira civilizacijski napredak Europljana.⁶⁶ U romanu se Mahdijevi sljedbenici, koji su oteli djecu, nisu znali koristiti oružjem pa su bez razmišljanja dali Stasiu pušku u ruke, što ih je i naposljetku koštalo vlastita života: „*Gebhr se odmah sjeti hitaca na Karounskom jezeru i pred strašnom opasnošću brzo napusti svoje opiranje. S velikom žurbom preda dječaku pušku, a Kamis hitro otvori kutiju s nabojima, iz koje Stasio zagrabi punom šakom.*“⁶⁷

Naracija romana kao realizacija određene političke i kolonijalne ideje može se gledati na dva načina. Kao prvo, u romanu Sienkiewicza može se prepoznati pripovjedačka fikcija u kojoj je fabula inicijacijska (proces simbolične preobrazbe iz dječaka u muškarca) i usko je povezana s kolonijanom naracijom u djelu. Kao drugo, daleko problematičnije i metodički

⁶³ R. Koziołek, *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, str. 325

⁶⁴ isto, str. 327

⁶⁵ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 419

⁶⁶ R. Koziołek, *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, str. 332, 333

⁶⁷ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 202

nesigurno zasniva se na tumačenju istraživanja kako to djelo utječe na stvarne inicijativne prakse čitatelja ili još konkretnije kakva su iskustva u poimanju ovog konstrukta u fantazijama dječaćkih čitatelja. Može se zaključiti da se obje sfere vrijednosti nalaze u romanu i odgovorne su za njegov vrijednosni kaos koji ne dokazuje piščeve greške, već njegovu naklonost kolonijalnoj obitelji europskih spisatelja te vrste. Tako je Sienkiewicz instinktom čistokrvnog autora romantičnu radnju tj. brak između Stasia i Nell smjestio na europski kontinent, a pustolovinu, traženje i borbu na neeuropski kontinent.⁶⁸

Kako bi izbjegao potencijalni konflikt muške i ženske sfere, autor romana *Kroz pustinju i prašumu* donio je očitu odluku da će obojica oca ostati bez žena, što pokazuje da je sfera ženstvenosti izostavljena iz romana jer ne pripada u kolonijalne pustolovine. Sienkiewicz u romanu istovremeno vodi svog junaka Stasia prema muškosti i postepeno u njega usađuje vrijednosti vojnika, istraživača, kolonizatora te majčinske vrijednosti koje se mogu primijetiti u epizodama u kojima se Stasio brine o Nellinom zdravlju i sigurnosti. Time ga autor priprema za prelazak u romantični dio koji počinje onog trenutka kada se likovi vraćaju u Europu.⁶⁹ Zaljubljenom Stasiu, koji posjećuje Rawlinsonove u Engleskoj, Nellin otac govori: „*Stasio, reci i sam, postoji li na svijetu čovjek kojemu bih mogao ovo svoje blago i milovanje svoje dati s većim povjerenjem?*“⁷⁰

Osim toga, u egzotično-avanturističkim romanima nerijetko se događa da se domoljubne i kolonijalne vrijednosti razilaze i zbog toga je taj drugi svijet, svijet kolonijalnih pustolovina često bez prisutnosti žena kako bi se izbjegao konflikt između onoga što je privatno (obitelj, dom) i onoga što je javno (vojska, kolonije, interes države). Konflikt modela muškosti daje romanu intrigantnu nesigurnost koja se odnosi na posljednju potvrdu muške zrelosti mladog Stasia: odvažnost, fizična spremnost, karakteristike vođe i odgovornost, briga, pa čak i osjetljivost prema djetetu. Naposljetku je važno izdvojiti jasan atribut zrelosti kojega Stasio odbija nakon mnogo iskušenja njegova karaktera: to je pravo na ubijanje, neosporan atribut muškosti u Africi.⁷¹

Posjedovanje i upotreba oružja (civilizirani čovjek), svladavanje neprijatelja (junaštvo), susret s Mahdijem (iskušavanje vjere, kršćanski identitet), odnos prema Nell i Mei

⁶⁸ R. Koziolek, *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, str. 329

⁶⁹ isto, str. 330

⁷⁰ H. Sienkiewicz, *Kroz pustinju i prašumu*, str. 470

⁷¹ R. Koziolek, *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, str. 331

(muškost kao kontrola i briga za žene), ubijanje (trijumf moći i sublimacija⁷²) i Kalijeva zaštita (vlast) događaji su koji su iskovali mladog Poljaka u Africi. Roman završava povratkom k očevima, tj. u Englesku, ali to je povratak zrelog kolonizatora koji je realizirao očev poredak svugdje gdje se našao i učinio je to u ruhu viteza.⁷³

U romanu o pustolovinama otete djece Sienkiewicz je maskirao paradoks očigledne naklonosti Poljaka prema bijelim kolonizatorima. Stasiova majka je bila Francuskinja i iz tog razloga on na pola pripada kolonijalnoj naciji. Ipak, to nema odlučujuće značenje jer se kod Sienkiewicza za vrijeme njegova boravka u Africi identitet Europljana diže iznad problematike poljskosti. Fundamentalne razlike nacionalnih kultura za Europljanje 19. stoljeća prestaju ovdje zahvaljujući civilizacijskoj razlici između bijelog čovjeka i domoradaca, koja je otkrivena u kolonijalnom poretku.⁷⁴

Sienkiewicz ipak do određene granice rezignira od dominantne naracije bijelog kolonizatora i daje čitateljima drugačiju percepciju afričke stvarnosti: iz Kalijeve perspektive, iz perspektive otimača Arapa ili Grka kojeg su sreli u Omdurmanu. To nisu jednake perspektive. One se razlikuju po znanju o prirodi, ekonomiji, politici i povijesti, a te vrijednosti posjeduju samo bijeli likovi. Njihove izjave pripadaju grupi privilegiranih koje objašnjavanju svijet romana – objektivne su kao i one pripovjedačeve.⁷⁵

⁷² nesvjesni obrambeni mehanizam mijenjanja instiktivnih i primarnih nagona koji su svijesti neprihvatljivi, u aktivnosti koje su osobi i društvu prihvatljive

⁷³ R. Koziolek, *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, str. 333

⁷⁴ isto, str. 340

⁷⁵ isto, str. 341

5.2. Poljaci kao Buri

S druge strane, prema Zajasu, nije u potpunosti jasno trebaju li se Poljaci poistovjetiti i s Burima u romanu. Buri, tj. Afrikaneri bijeli su stanovnici Južnoafričke Republike koji su naprije koristili afrikaniziranu formu nizozemskog jezika, a poslije jezik Afrikaans. Prema Zajasu oni zauzimaju veoma važno mjesto u poljskoj imagologiji.⁷⁶ Bili su poznati u poljskoj nacionalnoj imagologiji upravo zbog promjenjive društveno-političke situacije u kakvoj su se našli i Poljaci u zadnja dva stoljeća. U drugoj polovici 19. stoljeća Poljaci su imali negativnu predodžbu o njima. No početkom Drugog anglo-burskog rata to se mišljenje promijenilo. Buri, isto kao i Poljaci, su se borili za neovisnost, a Poljske su novine izvještavale o tim događajima. To je bio način zaobilazanja cenzure i prikazivanja zabranjenih političkih sadržaja poljskim čitateljima. Bitno je spomenuti da su za Poljake predstavljali ideju borbe za slobodu. Poljaci kao najvažniju vrijednost smatraju hrabrost i požrtvovnost za svoju domovinu te uspoređuju Anglo-burski rat (1899.-1902.) s Kościuszkovim ustankom iz 1794. godine. Na prijelomu 19. i 20. stoljeća Kościuszko je bio aktualan element poljske narodne tradicije i iz tog je razloga sve, što je podsjećalo na njega, bilo cenzurirano.

Zajas se također referirao na djelo Słupskoga⁷⁷ u kojem je predočena sličnost povijesne simbolike Poljaka i Bura. Prema njemu mučeništvo se u oba slučaja smatra blagom koje će im donijeti oslobođenje. Ovdje se radi o dobro poznatom nacionalnom simbolu Poljske: o romantičarskom viktinizmu, o mazohističkom kultu žrtvovanja, o patnji za dobrobit države. Osim toga, koristeći priču Transvaalske Republike⁷⁸, želi očitati svakom čitatelju povijesnu lekciju koja bi trebala služiti kao uzor pragmatičnog djelovanja u budućnosti. Na taj način pokušava probuditi osjećaj vjere i domoljublja. No Zajas naglašava da Buri i Poljaci nisu ispunili obećanja dana u činu krštenja, već su počinili svakojake grijehe. Kao primjer navodi partikularizam⁷⁹ burskih vođa i uspoređuje ih s poljskim magnatima koji su težili samo ispunjenju vlastitih ambicija, a zanemarili interes i potrebe zemlje.⁸⁰

⁷⁶ imagologija – kritičko-analitički smjer komparativne književnosti koji se bavi proučavanjem književnih predodžbi o stranim zemljama i narodima.

⁷⁷ Zygmunt Słupski, napisao je 1900. djelo *Boerzy i Kruger: Zarys dziejów Transwalu*.

⁷⁸ Južnoafrička Republika, nezavisna zemlja tijekom 2. polovice 19. stoljeća.

⁷⁹ sklonost čuvanju vlastitih interesa.

⁸⁰ P. Zajas, *Polacy jako Burowie*, str. 29-40.

6. Koja je Sienkiewiczzeva poruka?

U većini europskih zemalja lakšim pristupom osnovnom obrazovanju počeli su se razvijati tisak i literatura. Izrazito su se odvojili novi krugovi čitatelja, a zajedno s time pojavila se potreba za knjigama za djecu i mladež. Jedan dio tog umjetničkog stvaralaštva trebao je prenijeti moralnu poruku, a drugi dio popularizirati najnovija geografska i povijesna otkrića. Na biološke i na društvene i filozofske znanosti imala je značajan utjecaj Darwinova teorija evolucije. Činilo se da evolucionizam znanstveno legitimira kolonijalnu ekspanziju. Prema Darwinovoj teoriji evolucije svaki je narod morao početi od faze neciviliziranosti, preko barbarstva da bi na kraju došao do faze civiliziranosti. Obveza civiliziranih ljudi u skladu je s tom teorijom civilizirati divlje ljude. U ono doba, kada su europske sile ostavile tragove i svoj utjecaj na poznatim i nepoznatim terenima Afrike, to je bila veoma ozbiljna i valjana teza. Takvu ideju religijske i civilizacijske misije iskorištavali su i kada su tjeroali Indijance na Zapad, kao i kod osvajanja Afrike, Azije i Australije.⁸¹

Kada je riječ o slanju određene poruke u djelu *Kroz pustinju i prašumu*, kao i kod većine njegovih romana, poruka očigledno nije dovoljno jasna. Sienkiewicz je prema svojim likovima održavao karakterističnu, čak i ironičnu distancu. Često je koristio tehniku otkrivanja, demaskiranja najpopularnijih stereotipa svog vremena, epohe koja je svojevremeno bila shvaćena kao manifest njegove vlastite pojave. Takvu ironiju nije uvijek lako otkriti. Često nije ni sam fabularni kontekst dovoljan da bismo shvatili namjeru književnika, već trebamo posegnuti za drugim fabularnim i nefabularnim tekstovima. Isto tako možemo mu pripisati dvoznačne poglede koji su rezultirali samo kritičnim promatranjem stvarnosti prenesene u umjetnički stvoreni svijet. U svakom njegovom romanu, pa tako i *Kroz pustinju i prašumu*, možemo prepoznati tendencije i moralne trendove tog razdoblja. U romanu *Kroz pustinju i prašumu* to je europocentrizam⁸², prednost civilizacije bijelog čovjeka, strah od moći arapskog svijeta, svijest o vojnoj i ekonomskoj slabosti plemenski uređene Afrike, trgovina robovima, misionarske akcije, geografska, antropološka, botanička istraživanja, invazija europske tehnologije, anticipacija terorizma te otimanje taoca.⁸³

⁸¹ E. Kosowska, *Czarny i biali. Biały i czarni. Czego Staś Tarkowski nie dostrzegł po drugiej stronie lustra*, str. 306

⁸² stav koji europsku kulturu i Europljane pretpostavlja drugim kulturama i narodima, osobito u smislu da je Europa kolijevka suvremene demokracije i tehnološkog razvoja (hjp)

⁸³ E. Kosowska, *Czarny i biali. Biały i czarni. Czego Staś Tarkowski nie dostrzegł po drugiej stronie lustra*, str. 318

7. Zaključak

Roman *Kroz pustinju i prašumu* Henryka Sienkiewicza prvi sam put pročitala u osnovnoj školi. Sjećam se da mi je knjiga bila veoma zanimljiva, Stasio i Nell su bili moji junaci i osjećala sam se kao da ih pratim na njihovim pustolovinama u Africi. Tek sam na fakultetu shvatila koliko ta knjiga zapravo ima dublje značenje i skrivene poruke. Pročitavši knjigu dakle drugi put i poznavajući razdoblje u kojem je Sienkiewicz djelovao, shvatila sam da je on na neki način na strani kolonizatora i da na temelju kršćanske vjere pokušava opravdati englesku ekspanziju u Africi. Predstavnici kolonizatora u romanu su Nellin otac, gospodin Rawlinson, satnik Glen i doktor Clary. U romanu su svi ti likovi pozitivni. Gospodin Rawlinson pomagao je u izgradnji Sueskog kanala, a Glen i Clary su naposljetku spasili Stasia i Nell. Čak je i Stasio u jednom trenutku pomislio kako bi u Africi bilo lijepo imati svoje kolonije koje bi zatim nastanili Poljaci.

Pročitala sam mnogo članaka i knjiga koje se bave kolonijalizmom u romanu *Kroz pustinju i prašumu* i zaključila da su kritičari imali podijeljena mišljenja. Jedni su kritizirali Sienkiewicza, dok su drugi stali u njegovu obranu. I jedni i drugi imali su dobre i logične argumente. Najviše se kritizirala proturječnost kršćanske vjere jer bi pred Bogom svi ljudi trebali biti isti, a zapravo se u romanu cijelo vrijeme govori o nadmoći bijelog čovjeka nad crnim. Osim toga, mnogi kritičari u Sienkiewiczovo doba nisu mogli vjerovati kako on, koji je cijeli svoj život posvetio svojevrsnoj borbi protiv okupatora (Prusa i Rusa), sada piše o drugim okupatorima i k tome još na pozitivan način. No današnji kritičari na roman gledaju iz potpuno drugačije perspektive. Prema njihovom mišljenju Sienkiewicz je pisao samo o predodžbama svijeta u vrijeme velikih kolonijalnih osvajanja. On je pisao kako se moglo očekivati od čovjeka tog vremena. Neki su od njih primijetili i skrivene poruke, primjerice kada je gospodin Rawlinson, Stasiov otac, hvalio svoju Englesku, a gospodin Tarkowski nije ništa komentirao.

Unatoč novijim interpretacijama i činjenici da se djelo nalazi u popisu lektira mnogih zemalja, smatram da je Sienkiewicz morao jasnije pokazati otpor prema kolonizatorima i prema pojavi kolonijalizma općenito. Iako na nekim mjestima dobivamo nejasne poruke da kolonijalna situacija ipak nije bila toliko dobra, roman je prepun baš onih suprotnih poruka – da crnim ljudima i Africi treba pomoći na način da ih pokrstimo i civiliziramo.

8. Literatura:

1. Axer, Jerzy: *Zamiast wstępu. Lektura nostalgiczna – lektura elitarna*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 9-11.
2. Bokszczanin, Maria: *O pisaniu W pustyni i w puszczy na podstawie listów Henryka Sienkiewicza*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 393-399.
3. Budrewicz, Tadeusz: *Uwolnić Murzynka! Misjonarski kontekst W pustyni i w puszczy*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 65-91.
4. Bujnicki, Tadeusz: *W pustyni i w puszczy jako baśń*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 493-499.
5. Calchi Novati, Gianpaolo: *Kolonijalna podjela Afrike*, u: Enrico Cravetti (ur.), *Povijest: 15: kolonijalna carstva i imperijalizam (1871.-1914.)*, Europapress holding, Zagreb, 2008, str. 570-602.
6. Davidson, Basil: *Genij Afrike. Uvod u kulturnu povijest*, Stvarnost, Zagreb, 1977.
7. Kieniewicz, Jan: *Chłopcy w opałach. Studium spotkania w sytuacji kolonialnej*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 347-357.
8. Kieniewicz, Jan: *Interpretacje kolonialne, postkolonialne i politycznie poprawne*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 485-491.

9. Kosman, Marcei: *Polskie echa w afrykańskiej powieści twórcy Trylogii*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 97-103.
10. Kosowska, Ewa: *Czarny i biali. Biali i czarni. Czego Staś Tarkowski nie dostregł po drugiej stronie lustra?*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 305-321.
11. Koziołek, Ryszard: *Problematyka inicjacyjna a dyskurs kolonialny*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 325-342.
12. Krzyżanowski, Jan: *Henryk Sienkiewicz*, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa, 1972.
13. Kulczycka-Saloni, Janina: *Henryk Sienkiewicz*, Państwowe Zakłady Wydawnictw Szkolnych, Warszawa, 1966.
14. Leśniewski, Michał: *Afryka w epoce Sienkiewicza*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 15-25.
15. Mazan, Bogdan: *Egzotyzm i obcość afrykańskiego świata na przykładzie W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 275-300.
16. Milewski, Jan J.: *Obraz Afryki w spuściźnie Henryka Sienkiewicza – refleksje historyka*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy“*. *W stulecie pierwszego wydania powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 223-252.
17. Nofer, Alina: *Henryk Sienkiewicz*, Wiedza Powszechna, Warszawa, 1959.

18. Rehman, Antoni: *Szkice z podróży do południowej Afryki odbytej w latach 1875-1877*, Gebethner i Wolff, Warszawa 1881. u:
<http://bc.radom.pl/dlibra/docmetadata?id=24061&from=&dirids=1&ver_id=&lp=3&QI=> (9.5.2018.)
19. Rogoż, Michał: *Adaptacje filmowe W pustyni i w puszczy Henryka Sienkiewicza*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”. W stulecie pierwodruku powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 501-516.
20. Sienkiewicz, Henryk: *Kroz pustinju i prašumu*, Školska knjiga, Zagreb, 2000.
21. Stokłosa, Tomasz: *Od kolonializmu do literatury postkolonialnej*, 2013. u:
<<file:///C:/Users/Barbara/AppData/Local/Temp/9753-15722-1-SM.pdf>> (24.4.2018.)
22. Težak, Dubravka: *Pustolovnost i povijest u romanu Kroz pustinju i prašumu*, u: Miroslava Vučić (ur.), Henryk Sienkiewicz: *Kroz pustinju i prašumu. Metočki obrađena knjiga*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 497-499.
23. Težak, Dubravka: *Svjetska slava Henryka Sienkiewicza*, u: Miroslava Vučić (ur.), Henryk Sienkiewicz: *Kroz pustinju i prašumu. Metočki obrađena knjiga*, Školska knjiga, Zagreb, 2000., str. 493-495.
24. Zajas, Paweł: *Polacy jako Burowie. Imagologia pomiędzy auto- i heterostereotypem*, u: Jerzy Axer, Tadeusz Bujnicki (ur.), *Wokół „W pustyni i w puszczy”. W stulecie pierwodruku powieści*, Uniwersytet Warszawski – Wydział „Artes Liberales“ i Towarzystwo Autorów i Wydawców Prac Naukowych UNIVERSITAS, Kraków, 2012, str. 29-52.